

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Onderweg van en naar de kolonie: de literaire
verbeelding van de zeereis tussen Nederland en Indië**
Boudewijn, P.R.

Citation

Boudewijn, P. R. (2021). Onderweg van en naar de kolonie: de literaire verbeelding van de zeereis tussen Nederland en Indië. *Internationale Neerlandistiek*, 59(1), 69-73. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3281413>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3281413>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

Van 't Veer, Coen (2020). *De kolonie op drift. De representatie en constructie van koloniale identiteit in fictie over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië (1850-1940)*. Hilversum: Verloren, 2020. 318 p. ISBN 9789087048259. €29,00.

Onderweg van en naar de kolonie. De literaire verbeelding van de zeereis tussen Nederland en Indië

Petra Boudewijn

‘[Een mailboot] is een microscopisch nietig eilandje in den grooten oceaan’ citeert Coen van 't Veer in zijn onlangs verschenen proefschrift de inmiddels bijna vergeten schrijver Henri van Wermeskerken (p. 137). Van 't Veer is werkzaam als docent Nederlands en onlangs gepromoveerd aan de Universiteit Leiden (met behulp van een NWO-promotiebeurs voor leraren) op een onderzoek naar de representatie en constructie van koloniale identiteit in fictionele teksten over de zeereis tussen Nederland en Indië. In zijn studie, *De kolonie op drift*, staan die ‘microscopische nietige eilandjes’ centraal, waarop de koloniale maatschappij in gecomprimeerde vorm aanwezig is. Daarbij vormt het schip een zogenoemde *contact zone*: door het beperkte oppervlak komen passagiers uit alle lagen van de samenleving noodgedwongen in contact met elkaar waardoor er culturele uitwisseling plaatsvindt. Als startpunt voor zijn studie heeft Van 't Veer gekozen voor 1850 (de periode die alom wordt beschouwd als het beginpunt van de moderne Indisch-Nederlandse letterkunde) en als eindpunt voor 1940 (toen de Tweede Wereldoorlog een einde maakte aan de koloniale passagiersvaarten tussen Nederland en Indië).

De titel *De kolonie op drift* is op twee manieren op te vatten: enerzijds zijn de personages aan boord letterlijk op drift, want zij zijn onderweg naar een andere wereld (ongeacht in welke richting zij de zeereis afleggen); anderzijds ondergaat de koloniale cultuur in de bestudeerde periode een ideologische transitie, die gevolgen heeft voor de constructie van koloniale identiteit en bij uitstek tot uitdrukking komt in de ‘microkolonie’ aan boord

van een schip (waar verschillen tussen passagiers worden uitgelicht en uitgegroot). In zijn studie zoekt Van 't Veer aansluiting bij wetenschappers uit de *postcolonial studies*, onder wie Edward Said, Elleke Boehmer en Ann Stoler, en analyseert hij 43 verhalen over de zeereis van bekende, minder bekende en inmiddels vergeten auteurs. Zijn analyse is opgedeeld in vier hoofdstukken die afgebakend worden door periodes in de ontwikkeling van de scheepvaart tussen Nederland en Indië, en die bovendien min of meer samenvallen met belangrijke sociaalhistorische ontwikkelingen in de koloniale geschiedenis van Indië. Ieder hoofdstuk is hetzelfde opgebouwd en bestaat uit een inleiding, historisch kader, verantwoording van het corpus, analyse van de literaire werken (daarbij rekening houdend met stand/klasse, gender en etniciteit) en een conclusie.

In het eerste hoofdstuk dat de periode 1850-1895 bestrijkt, staat de zeereis per zeilschip centraal. Die tocht gaat om Kaap de Goede Hoop en duurt enkele maanden. In de literaire verbeelding van de reis besteedt Van 't Veer in het bijzonder aandacht aan 'hoe in de verhalen tijdens de overtocht van Oost naar West geografische factoren gekoppeld worden aan veranderingen in denken en gedrag, en daarmee in identiteit' (p. 40). In de geanalyseerde verhalen dient de evenaar als scheidslijn: erboven gelden de sociale normen van het Westen; daarbeneden die van het Oosten. Deze overgang is een *rite de passage* voor de passagiers (met name voor hen die de zeereis voor het eerst maken) en uit zich in een meer materialistische (in plaats van een door het christendom geïnspireerde) levensbeschouwing, lossere omgangsvormen en de introductie van de Indische keuken en kleding aan boord. De acculturatie van zogenoemde 'baren' (nieuwkomers) begint dus al onderweg, net zoals menig 'oudgast' zich op de terugweg beseft, zodra het schip het noordelijk halfrond op zeilt, hoezeer hij 'verindischt' en van de cultuur van zijn moederland vervreemd is geraakt.

Het tweede hoofdstuk beslaat de periode 1870-1895. Hoewel die periode overlapt met die uit het voorgaande hoofdstuk, wordt de literaire representatie van een andersoortige zeereis onderzocht. In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw komt namelijk het stoomschip in de vaart naar Indië. De route verloopt via het inmiddels geopende Suezkanaal (1869), dat de zeereis tot enkele weken terugbrengt. Het kanaal en in het bijzonder de havenstad Port Said vormen nu de overgang van West naar Oost (en omgekeerd). Deze zogenoemde 'mailboten' zijn groter dan de zeilschepen en kunnen dus meer passagiers vervoeren, waardoor aan boord allerlei zogeheten 'coterieën' ontstaan: wie bij welke coterie hoort is bepalend voor diens sociale status aan boord, zo blijkt uit de geanalyseerde verhalen. Een

opvallende bevinding in relatie tot de uitbeelding van de zeereis uit het voorgaande hoofdstuk is dat de ‘conservatieve(re)’ personages het zeilschip om de kaap (blijven) nemen, terwijl de personages met ‘moderne(re)’ opvattingen zich per stoomschip langs de nieuwe route naar de kolonie laten verschepen.

Van 't Veer beschouwt 1895 als een belangrijke waterscheiding in de koloniale mentaliteit, die samenhangt met een aantal sociaalhistorische ontwikkelingen en die hij bespreekt in hoofdstuk drie over de periode 1895-1925. Enerzijds verandert Indië in die tijd van een kolonie van zogenoemde ‘blijvers’ (mensen die er een nieuw bestaan komen opbouwen) in een van ‘trekkers’ (mensen die in korte tijd carrière komen maken en vervolgens terugkeren naar Nederland). Daarom vindt er een cultuuromslagplaats en wordt het belangrijk om zo Europees mogelijk te blijven, zoals zichtbaar wordt aan boord waar het Europese in toenemende mate de norm wordt en blijft – óók na de doortocht door het Suezkanaal. Anderzijds komt de zogeheten ‘ethische politiek’ op, waarin Indië vanuit bestuurlijk oogpunt niet langer zozeer als een wingewest wordt gezien, maar kolonialisme als beschavingsmissie ten bate van de inheemse bevolking wordt voorgesteld. De personages aan boord van de schepen worden nu vaak ingezet als pionnen in een richtingensrijd tussen oude koloniale opvattingen en nieuwe ethische denkbeelden. Daarbij vormen de geaccultureerde oudgasten vaak de spreekbuis van oude ideeën en de jonge hoogopgeleide nieuwkomers die van de ethische politiek.

Hoofdstuk vier bestrijkt de periode 1925-1940 en staat in het teken van een voortschrijdende Europeanisering van Indië. De stoomboten hebben zich inmiddels ontwikkeld tot motorschepen, die de gedaante van luxe cruiseschepen hebben gekregen. De mailboot wordt nu in de verhalen omschreven als ‘een stukje Holland’ en de kolonie als een stukje ‘Europa in de tropen’ (p. 202). De zeereis vormt niet langer een *rite de passage* die de passagiers in de cultuur van het Oosten introduceert. Acculturatie, die in vroegere literaire werken in zekere mate als noodzakelijk werd gezien om in de kolonie te kunnen slagen, wordt nu afgewezen en de angst voor *white degeneration* (als gevolg van bijvoorbeeld ‘verindischen’ of ‘rasvermenging’) neemt toe. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de verdwijning van de oudgast uit de verhalen – voor hem is geen plaats meer aan boord. Ook Indo-Europese personages verdwijnen naar de achtergrond: zij nemen af in aantal en vervullen vaak slechts nog marginale rollen. Tegelijkertijd nemen de witte vrouwen, die in de koloniale verbeelding worden gezien als hoedsters van het Europese ‘ras’ en middel in de strijd tegen verindischen, aan boord toe.

De bestudeerde verhalen zijn vanuit een Europees perspectief geschreven en worden allemaal in meer of mindere mate gekleurd door een koloniale mentaliteit. Die is volgens Van 't Veer 'zo sterk en dwingend dat geen enkele westerse schrijver zich daaraan kon onttrekken' (p. 272). Vrijwel alle verhalen draaien om het zogenoemde *colonial drama*, het wedervaren van de Europese personages onderweg van en naar de kolonie. Hierdoor speelt de inheemse bevolking nauwelijks een rol van betekenis en komen zij eigenlijk alleen voor als figuranten aan boord. Dit eenzijdige perspectief is niet het gevolg van de selectie van het corpus, maar representatief voor de Indisch-Nederlandse letterkunde in het algemeen (en vermoedelijk een resultaat van de gevoerde taalpolitiek in de kolonie, waar het Maleis en niet het Nederlands de voertaal tussen kolonisator en gekoloniseerde vormde). Vanuit postkoloniaal oogpunt zouden Nederlandstalige verhalen over de zeereis vanuit Indonesisch perspectief natuurlijk zeer welkom zijn geweest. Van 't Veer heeft naar eigen zeggen naar zulke verhalen gezocht, maar deze zoektocht heeft niets opgeleverd.

Aan de hand van de onderzochte verhalen laat Van 't Veer een ontwikkeling in koloniale beeld- en identiteitsvorming zien. Onder postkoloniale wetenschappers is een punt van discussie in hoeverre er in Indië sprake was van een (denkbeeldige) *shade bar* of van een *colour line*. Van 't Veer toont dat dit punt veeleer een kwestie van chronologie is: waar vóór 1895 de identiteit van personages wordt gevormd door een combinatie van sociaaleconomische factoren, waarbij etniciteit weliswaar een rol speelt, maar niet de allesbepalende factor is, wordt de identiteit van personages ná 1895 hoe langer hoe sterker langs geracialiseerde lijnen geconstrueerd. Hij wijst er terecht op dat de koloniale werkelijkheid en de beleving ervan twee verschillende zaken zijn, waarbij de historische realiteit ongetwijfeld veelkleuriger was dan de literaire perceptie daarvan (p. 269). Van 't Veer is echter soms wel wat stellig in zijn formuleringen en spreekt bijvoorbeeld doorlopend van 'het koloniaal discours', 'de koloniale ideologie' en 'de ideale identiteit'. Tegelijkertijd laat hij zien hoe die begrippen door de tijd heen steeds opnieuw invulling hebben gekregen. Hij heeft daarmee op overtuigende en genuanceerde wijze Nederlands-Indische beeld- en identiteitsvormingsprocessen vanaf het midden van de negentiende eeuw in kaart gebracht.

Tot slot, *De kolonie op drift* is een belangrijke aanwinst voor de studie van de Indische letteren, niet in de laatste plaats vanwege het imposante corpus dat aan deze studie ten grondslag ligt (terwijl de meeste vergelijkbare studies zich slechts op enkele casussen richten). Bovendien gaat het om een zeer verzorgde en rijk geïllustreerde uitgave, die de zeereis tussen

Nederland en Indië niet alleen door middel van verhalen, maar ook met behulp van kaarten, tekeningen en foto's voor de lezer tot leven brengt.

Over de auteur

PETRA BOUDEWIJN publiceert regelmatig over (post)koloniale en andere onderwerpen uit de Nederlandse literatuur. Zij is aan de Rijksuniversiteit Groningen gepromoveerd op een onderzoek naar de representatie van Indische Nederlanders in de Indisch-Nederlandse letterkunde (1860-heden). Haar proefschrift is verschenen onder de titel *Warm bloed* (Hilversum: Verloren, 2016).

E-mail: boudewijnpetra@gmail.com

* * *

Lammer, Christina (2020). *Erinnerung und Identität: Literarische Konstruktionen in Doeschka Meijnings Prosa*. Bielefeld: Transcript. 296 p. ISBN 9783837650440. €39,99.

Eigentijds en voorbeeldig: de eerste systematische studie naar het oeuvre van Doeschka Meijning

Kim Schoof

Een muziekdoojsje dat herinneringen activeert: die van een volwassene aan diens kindertijd, toen grootmoeder er magische klanken uit toverde, en die van grootmoeder aan haar zorgeloze bestaan van voor de oorlog. In het korte verhaal waarmee de in 2012 gestorven Nederlandse auteur Doeschka Meijning in 1969 in het tijdschrift *Podium* debuteerde, staan de herinneringen die zich rondom zo'n doosje concentreren centraal. Met een interpretatie ervan begint neerlandica Christina Lammer het literatuuranalytische deel van haar proefschrift, *Erinnerung und Identität: Literarische Konstruktionen in Doeschka Meijnings Prosa* (2020). De grootmoeder in het verhaal, dat met een verwijzing naar de Dylan-song 'Corrina, Corrina' de titel 'I've got a bird that whistles, I've got a bird that sings' draagt, is gemodelleerd naar Meijnings tante Els. Toch is het Lammer in haar proefschrift niet te doen om de autobiografische aspecten van Meijnings oeuvre. Lammer is geïnteresseerd in de tekstinterne identiteit van de personages in de romans en korte verhalen van Meijning en bekijkt steeds hoe die in wisselwerking met herinnering wordt geënceneerd: 'In diesem Buch führe ich aus, wie die